

(ח) א. כל המורה וגו'. כל"ד מה מורה היה זה"ה, ועוד וכלא כנר אמר שקב השמעון ושחרתם וטעיתם ומה

מקום לחזור לומר כל המורה. אכן בן האיש משה השכיל בלבות
בני אדם כי רוח אחד יתעם בקטון כגדול, והוא פולם להמשיע
בשעורם ב' וללכת מדרך החיים, והוא כי בשעות האדם ממלות
ה' ב' או ג' מאשר הצאננה ומה גם אם יחזיקו צלחת
מכל מלות ה' בתמידות ובזריות וילך בהם הולדה רעה להחשול
בשאר המלות הבאים לידם, ומה גם אם יכיוו בידם כמה וכמה
מכמלות שחמלה נפשם בקלת מהמלות, ומה מאוד פשע נגע
זה ויפטר בלג הבולגים בתורה ה' להבנות המלות הקלות
בראותם שהם לומדי תורה ומקיימי רוב המלות וכו', וזה הוא
הסובב יסוריו האנשים וימנעם כבודם וירצו יגומותם וישלם אדם
וישם אדם, ואשר לזה בא נצח ה' בחוכמותיו ואמר כל המורה
יהם לבלות התורה למלות אחת וזה על כולה לבל יעשה בשגיון
החכם, וכן עשה שאין עליו תשובה ואמר למען תחיון ובאחם
וגו' תחיון במאמר תחיון על דרך אומנם ז"ל (זוהר ח"א ק"ט)
כי בלדס יס רמ"ה אברים וס"ה גידים וכנגדם צא דבר ה'
לשמור שס"ה מלות לא תפטר ורמ"ה מלות עשה, והנה ישמר
האדם צווא על אבר או גיד אחד אחת מיתוש או מכלוב וילעק
לבי צאיו וצאיו ממכלובו האם יקבל מענה ללעקן באמור לו

הלא לך רמ"ה אברים ומהם רמ"ז שלימים ואם חלק מרמ"ה
יחלף לך רמ"ה לקבול על זה, וזה דמיון שמירת המלות שהם
מיוסדים כנגד האברים והגידים וכשארם עובר ומבעל אחת
מהנה יפעיל הכאב בשכנגדו באברים וגידים, וכשם שאין
תשובה צריכות רמ"ז מועלת להעביר הרגש כאב האבר השלום
רמ"ה כמו כן לא ישלימו רמ"ז מלות עשה להסרון האחד השלום
רמ"ה, וכמו כן לא ישלים שמירת שס"ד מלות לא העשה לביטול
אחד השלום שס"ה, והוא מאמר כל המורה פי בכללותה שלא
יחסר כל שצריך לעשות תשמרון לעשות (ה) פי בין מלות לא
העשה בין מלות עשה, והעשה למען תחיון זה תלוי בזה ובשאתה
מחסר אחת מכל המלות אחת מהסר כנגדו חיות אבר אחד,
וזה"ש ישמור השלם לנמשל שהמשל שהוא הרגש אבר אחד
לפי שהוא מכלול לכל אחדות הבין משל"כ המלות, לזה בא
מאמר הנביא בלשון זה כל המורה פי שגם מלות התורה לאחת
יחסרו בגם שרבים במין יסוד אחד ובין אחד להם, ומעתה
הם שום ממש לדמיון ברמז, ואומרו ורציתם פי שצאמלעות
זה לא יהיה להם מנוע מהעצבות ויחיו וירצו (ז), ויאמרו ובאחם

(1) אלה

ואמרת בלצנך כחי ועולם ידי עשה לי את החיל הזה חכמת את ה' אלפקד כי הוא
הסתן לך כח לעשות חיל למען הקים את צריתי וכו', כנר הרבצ רעצין על
תשובה זו חכמת וכו' הא הקציה חשש סידעו בלצנך כי בכחם עשו כל העלמות וצמחי
יציאו הדבר מלצם וכו' שטיעו אל לזם כי צמלים לא היו ונלועדי מלחמה וסיו חלשים
והיו כחור ורלו כי הקציה עזר להם ואלמלא הקציה עזרם יציאו ועדין קשה כי זה
לא חכר בקרא דחכמת דהליל חכמת את אשר עשה צמלים, וכל צמנצין צאננה האך יעלו
על לזם לאעור כחי ועולם ידי לאחר קראו כי ה' ונפלאות צמלים והאכילם מן צמדרי
והאך יעלה על לזם כי כחם ועולם ידם פעל כל העלמות ואלו צמנצננה ה' אכל חיל
כי העשך המקראות כך הוא קעמחיל ורם בלצנך וסכנת וכו' המוילך מארץ מים המוליכך
צמדרי וכו' המוליכך מן צמדרי ואמרת בלצנך וכו' דהיינו לאחר קראו כי ה' קעמס
להם הם שלא בדרך תצנצ צמלים לא ה' לריכס לערוך מלחמה כדאמר מרגיה ה' ילחם
לכם ואחם תחריטון, ועשה כיסם צמדרי צמקים כחש קרף והאכילם מן הכל שלא בדרך
העצב, וקוב בסבירקסם לארץ ערכו מלחמה בדרך מלחמות מלכות עורכי מלחמה ויחסרו
ויאמרו אל לזם אלו הקציה עזר להם לא היינו לריכס כלל לחצר וזכית וס' ספלי כדליו
צלי קום סמולנה כלל ומה יספנו כי בכחם ועולם ידם כחור את האומות ואלו ה' פעל כל

(2) 210 210

זאת ולא הוסיעם כלום, וא"ש העשך הפקקים לאחר קראו שהולכים מלחמה והולכים
צמדרי והאכילם מן זה ואמרת בלצנך כחי ועולם ידי וכו' והתפוצה על זה למה צאננה ה'
לריכס לערוך מלחמה ולא הוסיעם בם כצמלים, אלא דכנר אמרו חיל על קרא אשר
מלפנים לא ידעו כי צמד ישראל שומרי תורה ועלות לא לריכס להיות מלועדי מלחמה
שפלו לריכסם תפסם, משא"כ באיכס צמדריה זאת, כי בשעת מתן תורה היו חיות
והאומות כי הסתן עליו עול תורה פורק"י עזר עול מלכות וכו' וכל הפורק וכו' ומעתה
אומר כי כאשר ילאו מלחמה היו עימם שיקבלו התורה בקי"י ויהי שומרי תורה כדאמר
הקציה תעבדון אלקים צהר הוא ולא ה' לריכס כלל להצנצ בדרך שומרי תורה
אכל לאחר קעמו העגל לא ה' ראוי קצ צובית התורה ולא ה' עור חיות והאומות כאשר
כן הוא עדרנה, ולא ה' ראוי קצ לנכנסת הארץ רק לקיים השבועה שנקבע ה' לאבותינו
ברכתינו לקמן לא בדרך קצ וישר לנצח וכו' כי צמנצננה הגוים וכו' ולמען הקים את
הדבר אשר נשבע ה' לאבותינו וכו' ולא ה' ראוי קעמס להם נק שלא בדרך
העצב כשומרי תורה אלא היו לריכס לערוך מלחמה וכו' נתן להם כח ללחם כדי
לקיים השבועה אשר נשבע לאבותינו, וזהו הספוצה חכמת כי הוא הסתן לך כח
סמנצין וחזרו סקציה סתן לך כח פי שטיעין לך וסתן לך כח שאתה תכלח
העלמות, ולא הוא יטיע לבדו עשה מלחמה כמו צמלים העצב למען הקים את צריתי
אשר נשבע לאבותינו וכו' ואין זה ישיעת ה' ברכות ולכן די צוה, כי סתן לך כח שסתכל

16

21

26

31

(1)

שמע ישראל אתה עבר היום את הירדן (ט, א).

מה ראה לומר להן כאן שמע ישראל, רבנן אמרי למה"ד למלך שקידש מטרוגה בב' מרגליות, אבדה אחת מהן, א"ל המלך, אבדת אחת שמרי את השניה, כך קידש הקב"ה את ישראל בנעשה ונשמע, ואבדו את נעשה שעשו את העגל, א"ל משה אבדתו את נעשה שמרו נשמע, הוי שמע ישראל (דברים רבה ג, י).

היהדות מתקיימת ומשתמרת ע"י שני דברים: א' ע"י "נשמע", היינו שמיעת התורה ולימודה שהיא מפיחה נשמת חיים בלומדיה —, אשר נתן לנו תורת אמת וחיי עולם נטע בתוכנו; ב' ע"י "נעשה", היינו קיום מצוות מעשיות, והליכה במסורת אבות. האווירה התורתית והמצוותית שבה גדלים הבנים בעודם באיבם, מקשרת אותם בקשר אמיץ לקדשי ישראל. הנעשה והנשמע מייצגים איפא את שתי המרגליות שבהן קידש לו הקב"ה את כנסת ישראל. וכאשר מגיעה תקופה שה, "נעשה" מתרופף, היינו שקיים מצוות מעשיות נחלש, האווירה מתרופפת מתוכן יהודי, ומסורת אבות נעלמת, אז על שלומי אמוני ישראל, דברי ומנהיגי האומה להתאזר בעוז ותעצומות כדי לחזק את ה, "נשמע", היינו להגדיל תורה ולהאדירה, וע"י החיאת ה, "נשמע" הרבצת והפצת תורה נוכל להחיות את ה, "נעשה", ולהחזיר ליושנם את שני הכתרים, האחד שכנגד נעשה והשני כנגד נשמע (שבת פח), שבהם היו משובצות שתי המרגליות.

עלינו להכריז בקול גדול ולא יסף: "שמע ישראל" התאמצו לחזק את הנשמע, לימוד התורה, ואח"כ בוא יבוא בעקבותיו גם ה, "נעשה", האווירה התורתית שתגרוור את קיום המצוות המעשיות. כי, גדול הלימוד שהלימוד מביא לידי מעשה" (קדושין מ), וכן אמרו (תמורה יד) על הפסוק (תהלים קיט): "עז לעשות לה' הפרו תורתך" (תהלים קיט): "מוטב תעקר תורה ואל תשתכח תורה מישראל", ועל הפסוק (ירמיה טו), "ואתי עזבו ואת תורת לא שמרו" נאמר במדרש רבה (פתיחתא איכה רבתי): "הלאי אותי עזבו ותורת שמרו מתוך שהם מתעסקין בה המאיר שבה היה מחזירן למוטב". וזהו מה שאמרו ה"ל בספרי ומובא ברש"י על הפסוק: "שמר ושמעת את כל הדברים האלה אשר אנכי מצוך" (דברים יב), "שמר זו משנה שאתה צריך לשמרה בבטנך שלא תשכח כענין שנאמר (משלי כ"ב), כי נעים כי תשמרם כבטנך ואם שנית אפשר שתשמע ותקיים הא

כל שאינו בכלל משנה אינו בכלל מעשה".
י. (א) בעת החיא אמר ה' אלי פסל לך. אחר שהתנפלתי לפני ה' את ארבעים היום ואת ארבעים הלילה נתרצה אלי שיכתוב לך לוחות שניות אבל היו הראשונות מעשה אלהים ומכתב מכתב אלהים⁴⁸, ובאלו צוה אותי שיהיו מחצב ידי, והמכתב יהיה כמכתב הראשון באצבע אלהים: וטעם ועשית לך ארון עץ, שתשים ללוחות בתוכו בעת שתתן, והיה הארון הזה כולו עץ, הוא והמכסה אשר עליו מלמעלה, כמנהג בכל הארונות, והיו הלוחות שם עד שנעשה המשכן, ואז עשו הארון המצופה זהב והכפורת אשר עליו

זהב טהור, ולא אמר לו כן בלוחות הראשונות לפי שהיה גלוי לפניו שישברם. וטעם והיו שם כאשר צונו ה'⁴⁹, שהיו שם עד שנעשה המשכן שצוני, ונתן את הכפורת על הארון מלמעלה ואל הארון נתן את העדות אשר אתו אליך⁵⁰, וזהו הטוב והישר בפסוקים האלה. וכתב רש"י, ולא זהו ארון שעשה בצלאל שהרי לא נתעסקו במשכן אלא⁵¹ לאחר יום הכפורים, כי בדרתו מן החר צוה להם על מלאכת המשכן ובצלאל עשה המשכן⁵² ואח"כ ארון וכלים, נמצא זה אחר היה, וזהו שהיה יוצא עמהם למלחמה, ואותו שעשה בצלאל לא יצא במלחמה אלא בימי עלי ונענשר עליו ונשבה, זה לשון הרב. ודברי אגדה הם שמצא כתוב בתנחומא⁵³ ויש לשאול ואחר שהוציא משם הלוחות ונתנם בארון שעשה בצלאל מה היה בזה, ולמה הוא יוצא עמהם למלחמה⁵⁴, ואומרים ששברי הלוחות היו שם⁵⁵, וכן באגדה, אבל דברי יחיד הם, שכן⁵⁶ שנינו במסכת שקלים⁵⁷, תניא רבי יהודה כרבי אלעאי אומר שני ארונות היו⁵⁸ עם ישראל במדבר, אחד⁵⁹ שהיו שברי הלוחות מונחין בו וכו', ורבנן אמרי אחד היה ופעם אחת יצא בימי עלי ונשבה, ודעת רבותינו בכל מקום בתלמוד⁶⁰ אינו כן, אלא לוחות ושברי לוחות מונחים בארון, ועוד אנה יעמוד הארון הזה עם הלוחות הראשונות כל ימי המדבר כי במשכן⁶¹ בבית קדשי הקדשים לאחר הפרוכת⁶² אין שם שתי ארונות, וכן שלמה לא הכניס לבית קדשי הקדשים אלא ארון אחד, אבל הארון הזה של משה כשנעשה ארונו של בצלאל גנוזהו כדין תשמישי קדושה, וזהו הנכון על דעת רבותינו, כי על דרך הפשט יתכן כי ועשית לך ארון עץ, ירמוז לארון שעשה בצלאל, וזה כי מתחלה⁶³ נצטווה משה על המשכן וכליו והיתה המצוה הראשונה ועשו ארון עצי שטים, כי היא עיקר

הכוונה בכל המשכן * להיות השם יושב הכרובים⁶³, ואחרי כן עשו את העגל וכאשר נתרצה השם למשה ואמר לו שיכתוב על הלוחות האלו כמכתב הראשון, צוהו בקצרה שיעשה ללוחות האלה ארון עץ, הוא המצוה בו ללוחות הראשונות, והנה הזכיר לו המצוה הראשונה שבענין המשכן ושהכל תלוי בה, ומזה למד משה לעשות המשכן וכליו, כאשר נצטוו מתחלה, ויהיה פירוש ויהיו שם כאשר צונו ה', שהיו שם לעד לעולם * כאשר צוהו ה' מתחלה, ואל הארון תתן את העדות אשר אתן אליך ונועדתי לך שם ודברתי אתך וגו'⁶⁴. והנה ברדתו הניח הלוחות באהל מועד עד שיעשה הארון והמשכן⁶⁵, כי אלו לא שבר הלוחות הראשונות באהל מועד יהיו עד עשות בצלאל הארון, וכן שברי הלוחות על כרחנו שם היו כי לא החזירם עמו להר -

oly One, Blessed Be He...
ge nation, for we are one
nd owing to the love with
Him, an entire legion. He
is. If one of us is missing,
are diminished, with the
ened, as it were. One of
lessened. For this reason
hen a Jew dies.²

bt that a small group of
e world. Indeed, it is the
body of determined spir-
ion can alter the course
may be the fewest of all
the ability, proven many
world.

⑤ lessons in
leadership

Ekev

To Lead Is to Listen

If only you would listen to these laws..." (Deut. 7:12). These words with which *Parashat Ekev* begins contain a verb that is a fundamental motif of the book of Deuteronomy. The verb is SH-M-A. It occurred in the previous *parasha* in the most famous line of the whole of Judaism, *Shema Yisrael*. It occurs later in *Parashat Ekev* in the second paragraph of the *Shema*, "It shall be if you surely listen [*shamo'a tishme'u*]" (Deut. 11:13). It appears no less than ninety-two times in Deuteronomy as a whole.

We often miss the significance of this word because of what I call the fallacy of translatability: the assumption that one language is fully translatable into another. We hear a word translated from one language to another and assume that it has the same meaning in both. But often it does not. Languages are only partially translatable into one another.¹ The key terms of one civilisation are often not fully

1. Robert Frost said: "Poetry is what gets lost in translation." Cervantes compared translation to the other side of a tapestry. At best, we see a rough outline of the pattern we know exists on the other side, but it lacks definition and is full of loose threads.

reproducible in another. The Greek word *megalopsychos*, for example, Aristotle's "great-souled man" who is great and knows he is, who carries himself with aristocratic pride, is untranslatable into a moral system like Judaism in which humility is a virtue. The English word "tact" has no precise equivalent in Hebrew. And so on.

This is particularly so in the case of the Hebrew verb *SH-M-A*. Listen, for example, to the way the opening words of *Parashat Ekev* have been translated into English:

If you *hearken* to these precepts ...
 If you *completely obey* these laws ...
 If you *pay attention* to these laws ...
 If you *heed* these ordinances ...
 Because you *hear* these judgements ...

There is no single English word that means to hear, to listen, to heed, to pay attention to, and to obey. *SH-M-A* also means "to understand," as in the story of the Tower of Babel, when God says, "Come, let us go down and confuse their language so they will not understand [*yishme'u*] each other" (Gen. 11:7).

As I have argued elsewhere, one of the most striking facts about the Torah is that, although it contains 613 commands, it does not contain a word that means "to obey." When such a word was needed in modern Hebrew, the verb *letzayet* was borrowed from Aramaic. The verb used by the Torah in place of "to obey" is *SH-M-A*. This is of the highest possible significance. It means that *blind obedience is not a virtue in Judaism*. God wants us to understand the laws He has commanded us. He wants us to reflect on why this law, not that. He wants us to listen, to reflect, to seek to understand, to internalise, and to respond. He wants us to become a *listening people*.

Ancient Greece was a visual culture, a culture of art, architecture, theatre, and spectacle. For the Greeks generally, and Plato specifically, knowing was a form of *seeing*. Judaism, as Freud pointed out in *Moses and Monotheism*,² is a non-visual culture. We worship a God who cannot be

2. Vintage, 1955.

seen; making sacred images, icons, is absolutely forbidden. In Judaism we do not see God; we hear God. Knowing is a form of *listening*. Ironically, Freud himself, deeply ambivalent though he was about Judaism, invented the *listening cure* in psychoanalysis: listening as therapy.³

It follows that in Judaism, listening is a deeply spiritual act. To listen to God is to be open to God. That is what Moses is saying throughout Deuteronomy: "If only you would listen." So it is with leadership – indeed with all forms of interpersonal relationship. Often the greatest gift we can give someone is to listen to them.

Viktor Frankl, who survived Auschwitz and went on to create a new form of psychotherapy based on "man's search for meaning," once told the story of a patient of his who phoned him in the middle of the night to tell him, calmly, that she was about to commit suicide. He kept her on the phone for two hours, giving her every conceivable reason to live. Eventually she said that she had changed her mind and would not end her life. When he next saw the woman he asked her which of his many reasons had persuaded her to change her mind. "None," she replied. "Why then did you decide not to commit suicide?" he asked. She replied that the fact that someone was prepared to listen to her for two hours in the middle of the night convinced her that life was worth living after all.⁴

As Chief Rabbi, I was involved in resolving a number of highly intractable *aguna* cases, situations in which a husband was unwilling to give his wife a *get* so that she could remarry. We resolved all these cases not by using legal devices but by the simple act of listening: deep listening, in which we were able to convince both sides that we had heard their pain and their sense of injustice. This took many hours of total concentration and a principled absence of judgement and direction. Eventually our listening absorbed the acrimony and the couple was able to resolve its differences together. Listening is intensely therapeutic.

3. Anna O. (Bertha Pappenheim) famously described Freudian psychoanalysis as "the talking cure," but it is in fact a listening cure. Only through the active listening of the analyst can there be the therapeutic or cathartic talking of the patient.

4. Anna Redsand, *Viktor Frankl: A Life Worth Living* (New York: Clarion Books, 2006), 113–14.

Before I became Chief Rabbi I was head of our rabbinical training seminary, Jews' College. There in the 1980s we ran one of the most advanced practical rabbinics programmes ever devised. It included a three-year programme in counselling. The professionals we recruited to run the course told us that they had one precondition. We had to agree to take all the participants away to an enclosed location for two days. Only those who were willing to do this would be admitted to the course. We did not know in advance what the counsellors were planning to do, but we soon discovered. They planned to teach us the method pioneered by Carl Rogers, known as non-directive or person-centred therapy. This involves active listening and reflective questioning, but no guidance on the part of the therapist.

As the nature of the method became clear, the rabbis began to object. It seemed to oppose everything they stood for. To be a rabbi is to teach, to direct, to tell people what to do. The tension between the counsellors and the rabbis grew almost to the point of crisis, so much so that we had to stop the course for an hour while we sought some way of reconciling what the counsellors were doing with what the Torah seemed to be saying. That is when we began to reflect, for the first time as a group, on the spiritual dimension of listening, of *Shema Yisrael*.

The deep truth behind person-centred therapy is that listening is the key virtue of the religious life. That is what Moses was saying throughout Deuteronomy. If we want God to listen to us, we have to be prepared to listen to Him. And if we learn to listen to Him, then we eventually learn to listen to our fellow humans: the silent cry of the lonely, the poor, the weak, the vulnerable, the people in existential pain.

When God appeared to King Solomon in a dream and asked him what he would like to be given, Solomon replied: *lev shome'a*, literally "a listening heart" to judge the people (1 Kings 3:9). The choice of words is significant. Solomon's wisdom lay, at least in part, in his ability to listen, to hear the emotion behind the words, to sense what was being left unsaid as well as what was said. It is common to find leaders who speak; it is very rare to find leaders who listen. But listening often makes the difference.

Listening matters in a moral environment as insistent on human dignity as Judaism. The very act of listening is a form of respect. The

royal family in Britain is known always to arrive on time and depart on time. I will never forget the occasion – her aides told me that they had never witnessed it before – when the queen stayed for two hours longer than her scheduled departure time. The day was January 27, 2005; the occasion, the sixtieth anniversary of the liberation of Auschwitz. The queen had invited survivors to a reception at St James's Palace. Each had a story to tell, and the queen took the time to listen to every one of them. One after another came up to me and said, "Sixty years ago I did not know whether tomorrow I would be alive, and here I am talking to the queen." That act of listening was one of the most gracious royal acts I have ever witnessed. Listening is a profound affirmation of the humanity of the Other.

In the encounter at the burning bush, when God summoned Moses to be a leader, Moses replied, "I am not a man of words, not yesterday, not the day before, not from the first time You spoke to Your servant. I am slow of speech and tongue" (Ex. 4:10). Why would God choose a man who found it hard to speak to lead the Jewish people? *Perhaps because one who cannot speak learns how to listen. A leader is one who knows how to listen: to the unspoken cry of others and to the still, small voice of God.*

זכור אל תשכח את אשר הקצפת את ה' אלקיך במדבר למן
היום וכו' (טז)

והוא אחד ממש הזכירות שאנו אומרים בכל יום, והם: יצ"מ שבת מתן
תורה זכירת מרים וזכירת עמלק. וברוב סידורים נדפס אצל הזכירה שבכתוב
הנ"ל לזכור מעשה העגל. וראיתי ב"עיוני המקרא" של הגאון ר"י קמנצקי
זצ"ל להעיר דא"א לומר דהכתוב מתכוון למעשה העגל דתיכף בפסוק הסמוך
אמר 'ובחרב הקצפת את ה', א"כ העגל אמור אח"כ א"כ הכתוב למאי אחא,
והוסיף דא"א לומר דקאי על מה שקרה בשעת קי"ס דהלא נאמר בזכירה זו
במדבר (היינו משה אבותינו במדבר). וע"כ בא למסקנא דכוונת הכתוב הוא
למה שהלינו במרה למים עיי"ש בדבריו, דהוסיף דלכן נאמרה ענין פרה

אדומה במרה דגם ענין הוישלך את העץ שהמתיק מר במר הוא כעין פרה
אדומה.

ובסדר ר"י עמדין נמצא עשר זכירות שצוה לאמרם באריכות ובפה
מלא, והוסיף גם מדברי קבלה ענין זכירת ירושלים כהא ד'אם אשכחך ירושלים,
וגם ההצלה מבלק ובלעם כענין 'עמי זכר נא מה יעץ בלק' (מיכה ו,ה), וכן
זכירת היפך כחי ועצם ידי, וזכירת המן, עיי"ש. והוא פירש הכתוב הנ"ל על
העגל ג"כ.

ולי הי' נראה לומר, דהכתוב קאי לא רק על ענין מסויים אלא על כל
תהלוכתם במדבר של כל מ' שנה, וזהו שהוסיף בפסוק כאן 'ממרים הייתם
עם ה' וקאי על כל המתרחש משך כל אותם השנים ולא דוקא על פרט
מסויים, והוסיף 'ובחרב הקצפתם' דהרחיב דבורו לפרטים; ולזה אמר להם
משה בסוף דבריו בפרשת וילך 'כי אנכי ידעתי את מריך וכו' הן בעודני חי
עמכם היום ממרים הייתם עם ה' ואף כי אחרי מותי — ועל כל זה צריך
הזכירה. וקצת סעד לדברי מצאתי בדברי ר"י עמדין, דכתב: "הריני זוכר
במרירות נפש כל אשר הכעיסו אבותנו להקב"ה במדבר ובפרט בעגל כמ"ש
זכור אל תשכח את אשר הקצפת וכו' כנ"ל", ונראה דר"ל בזה, דכל זמן
היותם במדבר שסבלו מנסיון העוני לא עמדו בזה בשלימות דממרים היו והיו
מהרהרים הרבה פעמים, ופעמים מקציפים ג"כ וא"כ כעת שאתם נכנסים לארץ
ישראל ותהי' לכם נסיון העושר על אחת כמה וכמה שלא תוכלו לעמוד
בשלימות, וזהו כעין אותו ק"ו של הן בעודני חי וכנ"ל.

(Beware, lest your heart be misled, and you turn away and worship strange gods. We know that Judaism hates paganism, the polytheistic universe populated by a variety of deities and semi-deities. How many times does the Pentateuch warn Israel against the venal sin of idol worship!

Reading the Pentateuch, one may naively say that all this was pertinent thousands of years ago, when mankind moved in the orbit of polytheism, when worship of the divine was synonymous with the lewd cultic rites of paganism. However, nowadays—when civilized religion is

(6)

re (10)

(monotheistic, and both Christianity and Islam fundamentally accept the message of monotheism carried by the Jew—the whole issue of monotheism versus polytheism has lost its significance. Who is an idol worshipper in our midst? The relentless struggle in which Moses and our prophets engaged millennia ago is, in our age, an anachronism. People either believe in one God or they do not believe at all, instead finding delight in agnosticism or atheistic doctrines. Who professes faith in a multitude of gods?

6 When we read the prophets carefully, we discern that the prophets did not foresee the defeat of paganism at an early historical stage. They were not optimistic at all about the prospects of an easy and quick victory over polytheism. Of course, they beheld a great and fascinating vision. They were captivated by the sublime goal, the awe-inspiring destiny of man, when God will reign supreme over all nations. However, all these visions, hopes, and prophecies were related to a very distant time, to a day replete with majesty and glory; remote and beyond the reach of historical occurrence, somewhere on the fringes of time at the end of days. In short, the prophets were eschatologically minded when they spoke in glowing and passionate words of the universal kingdom of God.

(Indeed, we still pray to God and plead with Him to wipe out idol worship from the face of the earth. And yet, as I walk out of the synagogue on Rosh Hashanah, I have never noticed a figure of the abominable and cynical Baal with horns, nor a statue of aging Zeus with his determined and energetic face. Judaism apparently has a different concept of paganism than the one to which the reader of history is accustomed.

u Who, then, is the perennial idol that man worships, the deity whom man adores, the god to whom man is unqualifiedly committed? It is man himself! The most horrible, repulsive, and menacing idolatrous worship is the deification and absolutization of man. Man may be great; but if we forget even for a fraction of a second that he is also very small, we commit the sin of idolatry. Man is divine, yet when he is not always aware of his satanic nature, he errs and is guilty of a grave offense. Absolutization of man's worth, hypostatization of his capabilities and accomplishments, idealization of his nature—these are tantamount to the most barbarous form of idolatry. The world will be rehabilitated and redeemed only when man has adopted with regard to himself a dual value judgment and looks at himself not only with admiration but with suspicion as well. (*Vision and Leadership*, pp. 132-136)

(7)